

vanými prameny je Starý zákon i zákoník Chamurabiho. S podobou historickou akribií se setkáme v západních publikacích o rodině jen zcela výjimečně, ačkoli se jedná o historii této instituce práve v západoevropském kulturním kontextu.

Charčev ovšem dovádí přehled teoretického vývoje nemarxistické sociologie rodiny do současnosti a jeho kniha se vyznačuje takovou znalostí relevantní literatury anglosaské, francouzské i německé, jaká je u nás zcela neobvyklá. Ze zahraniční marxistické literatury cituje polské prameny a není zřejmě jeho chyba, že česká či slovenská sociologie rodiny v jeho bibliografii chybí.

Hlavní těžiště knihy však spočívá v kapitolách, soustředěných na strukturu, dynamiku a problémy současné sovětské rodiny. Tato část je bohatá daty, doplněnými v časových řadách všude až do současnosti; zde se právě kniha v druhém vydání nejvíce změnila. Nejde ovšem jenom o doplnění; pozoruhodná je zejména změna důrazu, otevření stránek knihy novým problémům a novým pohledům. Data z výzkumů a statistiky ze sedmdesátých let právě nejdůležitější ukazují, jak jiná je situace a jak jinak tedy musí být formulovány problémy, než byly v době prvního vydání, které vycházelo z dat a faktů padesátých let.

Každá přepracovaná reedice stojí ovšem před problémem vnitřní konsistence, problémem, jak zahradit švy mezi starým a nově vzniklým textem, mezi původním a novým pohledem. Tyto dvě vrstvy jsou v Charčevově práci na některých místech zřetelně vidět. Starší vrstva cituje například výzkumy z počátku šedesátých let, které zjišťovaly, že 76,2 % dotázaných snoubenců vypovídá, že „hlavní podmínkou pevného a šťastného manželství je láska“ a jiný, kde „94 % dotázaných odpovědělo, že sňatek z lásky je mravním ideálem, o který je třeba vytrvale usilovat“ a uzavírá: „Tyto výsledky svědčí o tom, že morální přístup k manželství se stal v sovětské společnosti převládajícím“. Nová vrstva cituje pak o kapitole dále statistiky ze sedmdesátých let, které zjišťují v téže populaci, že každé páté manželství se rozpadá do dvou let, na tři sňatky připadají už dva rozvody a jejich počet stále stoupá, takže ve velkých městech je poměr sňatků a rozvodů dva ku jedné; že porodnost, zejména ve velkých městech, ale v evropské části Sovětského svazu vůbec, je velice nízká a v sedmdesátých letech už nedosahuje ani prosté reprodukční míry, atd.

Dostáváme se tím na zcela jinou úroveň analýzy; vidíme, že ony sňatky založené na lásce a mezi lidmi, jež jí připisují takovou hodnotu, vykazují velmi malou trvanlivost a klademe si otázku, co pod tím slovem měli dotázaní na mysli a je-li tento typ sňatku základem morálního přístupu k manželství, resp. postihuje-li tento typ dotazu skutečně spolehlivé informace a dává-li podklad pro závěry platné ve vědě o manželství. Charčev v závěrečných kapitolách knihy klade tedy zcela přirozeně důraz na výchovu k manželství a rodičovství (i když podle našeho názoru poněkud přeceňuje její možnosti, zejména pokud ji chápe úzce a specializovaně, pokud příliš psychologizuje a pedagogizuje) a zejména je podnětná jeho výzva k intenzivní práci na rozvoji metodologie výzkumné práce. Sympaticky působí v tomto kontextu i důraz na odklon od obecných témat k speciálním, od dedukce k indukci.

Druhé vydání Charčevovy knihy znamená tedy mnohem více než prostou reedici a je opět výrazným milníkem na cestě rozvoje sovětské matrimonologie. Máme v něm příklad koncepčního přístupu k budování a rozvoji socialistické disciplíny, jejíž klíčový význam pro socialistickou společnost je stále zjevnější.

Ivo Možný

Filípec J.—Filípcová B.: *Socialistický způsob života — skutečnost i program*. (Praha, Horizont, 1980, 197 s.)

Způsob života, životní styl, popřípadě kvalita života — to jsou v současné době otázky, jež jsou v ohniisku zájmu společenských věd, sociologii nevyjímaje. Evidenci této skutečnosti je i další kniha našich předních odborníků na tuto problematiku, Blanky a Jindřicha Filípcových „*Socialistický způsob života — skutečnost i program*“. Jak již napovídá název, autoři se pokusili o konfrontaci idejí programu vývoje k žá-

doucímú cíli naší společnosti s realitou dnešního dne. Učinili tím další krok k rozvoji zkoumání problému socialistického životního způsobu, neboť se propracovali k syntéze dvou našich dosud relativně odlišných sociologických stanovisek. Zatímco zastánci prvního stanoviska pracovali spíše na programu socialistického způsobu života s akcentem na budoucí stav, druhá skupina zkoumala spíše aktuální stav života naší společnosti tvrdíc, že způsob života v období existence socialistické společnosti je pochopitelně socialistický, byť má v mnohých případech ještě daleko k žádoucímú ideálu.

Kniha „Socialistický způsob života — skutečnost i program“ je rozvržena do pěti kapitol. V první kapitole autoři řeší otázku realizovatelnosti ideálů socialismu a v polemice s pesimistickými názory některých západních autorů docházejí k pozitivnímu závěru. Uvádějí, že realizace idejí marxismu „ve svém celku vede k tomu, co je v podstatě programu sledováno“ (str. 30). Velmi správně ovšem poznamenávají, že to platí jen o skutečném marxismu a nikoliv o různém dogmatismu, který vede k jeho znetvoření a diskreditaci.

Ve druhé kapitole Filipcoví ukazují, jaké má společnost nástroje k uskutečňování svých idejí. Vydělují především role institucí, které umožňují masám podílet se na formování programu i na jeho uskutečňování, a princip socialistické demokracie, který je jak podmínkou této participace, tak současně i cílem společenského snažení.

Ve třetí kapitole se autoři dostávají od projektu k realitě. Zkoumají vztah individua a společnosti v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků; střízlivě vidí, že žádoucí vztah jedince ke společnosti se netvoří nijak automaticky, zvláště když „současný způsob života představuje... v některých ohledech neuskutečnou možnost“ (str. 69). Odsud dělají logický krok k nutnosti poznat hlouběji dnešní skutečnost naší společnosti a předkládají určitý výzkumný imperativ pro analýzu socialistického způsobu života.

Čtvrtá kapitola dokumentuje na konkrétních empirických datech výstavbu socialismu a přeměny života v ČSSR. Nejhlubší proměny života lidí jsou spatřovány ve změně sociálně třídní struktury a v homogenizačních tendencích podmínek života tříd, skupin i jednotlivců. Toto sblížení je dnes již patrné na podmínkách života dělnické třídy a třídy družstevních rolníků a na překonávání rozdílu mezi českými zeměmi a Slovenskem. V dalších částech této kapitoly se autoři zabývají problematikou potřeb a jejich uspokojováním, problematikou volného času a jeho aktivit, problematikou sjednocování individuálních a společenských potřeb a zájmů.

Pátá kapitola směřuje od reality zpět k programu socialistického způsobu života — dotýká se možnosti osvěty a propagandistického působení při utváření socialistického životního způsobu.

Těžiště knihy je dle mého názoru ve třetí a čtvrté kapitole. Odborná veřejnost jistě uvítá snahu Filipcových formulovat ve třetí kapitole určitý výzkumný program socialistického způsobu života na bázi empirického výzkumu a důraz, který kladou na konkrétní znalosti existujících podmínek života jedince, sociálních skupin, tříd i společnosti jako celku, na znalosti skutečné životní úrovně, na znalosti třídní, skupinové i individuální hierarchizace potřeb a hodnot, na znalosti životních činností pracovního i mimopracovního času. Podnětné jsou metodologické pasáže o operacionalizaci kategorie životního způsobu a o vytvoření modelu životního způsobu.

Čtvrtá kapitola je cenná svou snahou o syntézu empirických dat z dosavadních sociologických výzkumů a snahou po jejich systematizaci v oblasti životní úrovně, potřeb, volného času v závislosti na sociálně třídní struktuře společnosti.

První dvě kapitoly ukazují vysoký přehled autorů jak o dílech klasiků i jejich pokračovatelů, tak i jejich ideologických odpůrců.

Pátá kapitola je jakýmsi apendixem uceleného organismu prvních čtyř, přičemž si dovoluji otázku o její ústrojnosti. Částečnou odpovědí na ni je i formální struktura knihy, která tuto poslední kapitolu (na rozdíl od jiných) fyzicky odděluje jedním volným listem.

Některé části knihy mohou dle mého názoru vést ovšem — jak to snad ani jinak nemůže být — k diskusi. V I. kapitole konfrontace s výpady současných buržoazních filozofů přivádí autory k úvaze o dialektické rozpornosti vztahů mezi prostředky a cíli společenské činnosti lidí (str. 30–31). Zdá se mi, že celkové vyznění této pasáže příliš akcentuje (jistě neúmyslně) nezbytnost rozporů mezi cílem a prostředky k jeho dosažení: „Tento jev má své místo i v podmínkách socialistické společnosti, kde rovněž někdy první a bezprostřední důsledky určitých naprosto správných a nezbytných právě těch nejzásadnějších opatření a prostředků společenské činnosti lidí

se projevují přechodně a napovrch jako realizace něčeho jiného, než co bylo sledováno.“ Myslím si, že bychom měli spíše zdůrazňovat leninskou tézi o nutnosti minimalizace rozporů při uskutečňování nových společenských cílů, při plném uvědomění si toho, že cesta od myšlenky k cíli je na hony vzdálena přímocností.

Dále se mi zdá, že odstavec na str. 127 o změnách ve vzdělanostním profilu populace a konkrétně tvrzení, že dnes již téměř všichni mladí lidé se po ukončení základního vzdělání dále vzdělávají, vyznívá poněkud optimističtěji, než jaká je skutečnost. Jsou totiž známa fakta, že ani dnes průměrně kolem 15 % mládeže v každém populačním ročníku nedosáhne vyššího vzdělání než základního, jsou známy poměrně vysoké počty těch, kteří neukončí vyšší stupně našich škol (učňovské 6–8 %, střední 24–29 %, vysoké 40–50 %). V r. 1968 se po ukončení základní školy dále nevzdělávalo 15 % mládeže, na počátku 70. let stále ještě odcházelo 25 % dívek po ukončení školy přímo do pracovního poměru.

V oblasti uspokojování elementárních potřeb Filipcovi uvádějí jako vysoce pozitivní jev, že „mladí lidé do dvou let po uzavření sňatku dosahují standardní materiální kultury“ (str. 138), že vybavenost jejich domácností se neliší od vybavení „zavedených“ domácností. Tím se mladým lidem uvolňují peníze a čas pro orientaci na jiné potřeby. Uvědomíme-li si však, že z vlastních zdrojů získávají mladí manželé zařízení pro své domácnosti jen asi v 56 % z celkových pořizovacích nákladů a zbytek činila finanční výpomoc rodičů a příbuzných a státních půjček (viz Wynnuczuk-Šráček: *Mladá rodina v průmyslové oblasti*, Praha, 1975) a uvědomíme-li si, nakolik stačí plat mladých lidí oslabený o srážky na státní půjčky udržovat v plynulém chodu jejich bohatě vybavené domácnosti, pak asi trochu zkoriguje naše představu o uvolněných prostředcích a času pro orientaci na jiné potřeby.

Recenzovaná publikace manželů Filipcových je další důležitý příspěvek k rozvoji marxisticko-leninské sociologie, která dále posuzuje naše znalosti o jedné z jejích disciplín, socialistickém způsobu života. Vysoká erudice, s níž je napsána, přispívá ke kultivaci myšlení a poznání široké sociologické veřejnosti. Vzbuzuje-li některými svými místy polemickou diskusi, je to jen důkazem její užitečnosti.

Ladislav Rabušic

Hájek F.—Manová M.: Současná sovětská sociologie. (Horizont, Praha 1980, 238 s.)

Recenzovaná publikace zaplňuje citelnou mezeru v informovanosti širokého okruhu odborných zájemců o sociologii: sovětská sociologická produkce se ovšem průběžně sleduje, známa je u nás řada významných monografií sovětských autorů v originále i v překladech; chyběl však celistvější obraz o celku mnohostranné aktivity sovětských sociologů a ten nám nyní autoři práce „Současná sovětská sociologie“ podávají.

První dvě části práce mají historicko-přítomnostní ráz. Obsahují nástin dějin marxisticko-leninské sociologie v SSSR od konce 19. a počátku 20. století po charakteristiku přítomného stavu. Od zakladatelské úlohy V. I. Lenina v pojetí marxistické sociologie, ve vytýčení jejích úkolů na počátku výstavby socialistické společnosti a v kritice buržoazních koncepcí sociologie (zvl. u Lavrova, Michajlovského, Karejeva, Sorokina) vedla cesta k počátkům konstituování marxisticko-leninské sociologie v SSSR a k její společensky významné aktivitě ve 20. letech, projevující se nejen v oblasti probíjování teoreticko-metodologických východisek, oprávněnosti samostatné existence oboru marxistické sociologie, ale též v rozvíjení konkrétních sociologických výzkumů. Na tuto práci navázalo — po určité stagnaci ve 30. a 40. letech — oživení sociologické aktivity na konci padesátých let a mohutný rozmach sovětské sociologie v letech šedesátých a sedmdesátých. Stimulován byl zejména usnesením ÚV KSSS „O opatřeních pro další rozvoj společenských věd a zvýšení jejich úlohy při výstavbě komunismu“ a projevil se ve všech aspektech: v teoreticko-metodologických diskusích, v knižní a časopisecké produkci, v rozvoji konkrétních sociologických výzkumů a jejich aplikaci na praxi socialistické výstavby, v budování institucionální základny sovětské sociologie.